

10 mõttearendust Eesti majanduse asjus

JAAK AAVIKSOO
Tallinna Tehnikaülikooli
rektor, akadeemik

Muutused vajavad esmalt tõdemist, et muutusi on vaja, ja muuta tuleb eelkõige omaenda suhtumist.

Proloog – majandus ON oluline. Augustis 27 aastat tagasi taastas Eesti oma iseseisvuse. Neli aastat varem olid Siim Kallas, Edgar Savisaar, Tiit Made ja Mikk Titma avaldanud programmilise dokumendi „Isemajandav Eesti”, mis visandas kava vabastada Eesti NSV nõukogude impeeriumi territoriaalse tootmisüksuse staatusest. Selles toodud soovitus võtta kasutusele oma raha sai teoks kümme kuud pärast iseseisvuse väljakuulutamist – 20. juunil 1992. aastal. Iga inimene sai uue elu alustuseks 150 Eesti krooni – „päris oma raha”. Täna on selle raha nominaalne väärtus alla 10 euro, ent poliitilises mõttes oli see raha hindamatu. See ei olnudki mitte niivõrd raha, kui võrd ühe otsa pilet turumajandusse – uude ihaletud reaalsusse, kus töö pole mitte sund, vaid vaba eneseteostus enda, oma lähedaste ja teiste kaaskodanike hüvanguks. Iseseisvus just seda tähendabki – tahet ja suutlikkust enda eest seista. Pole raske mõista, et kui see tahe ja suutlikkus ei ole piisav, mureneb ka iseseisvus. Esimeste aastate raskuste kiuste, kütmata ja külmades

ruumides, tõestasime endile, oma sõpradele ja vaenlastele, et meie tahe ja suutlikkus on piisavad. Hakkasimegi ise majandama, turul kaupa tegema, kasvasime ettevõtlikkust, õppisime selgeks uued ametid ja oskused. Võib kindel olla, et kui see poleks õnnestunud, oleksime hoopis teises olukorras. Mitte ainult majanduslikult, vaid eelkõige (julgeoleku) poliitiliselt – milleks meile oma riik, kui mõni teine paremat pakub.

Eelnev sissejuhatus ei ole pelgalt ajalooline tagasivaade, vaid ka soov tähelepanu juhtida. Eesti majanduslik edenemine on ellujäämismurede kõrvale tõstatanud üha enam teisi, arenenud riikidele omaseid küsimusi – sotsiaalseid, kultuurilisi, keskkonnaalaseid, elukvaliteeti puudutavaid jt. Kõigi uute teemade taustal näib kohati, et inimesed võtavad meie majanduslikku toimetulekut ja isegi kasvu iseenesestmõistetavana või siis kellegi teise kohustusena. Selle üheks kasvavaks ja muret tekitavaks ilminguks on aktiivne ja kohati sallimatu vastuseis kõigile suurematele ettevõtlusinvesteeringutele ja taristu arendustele.

Majandus ON oluline! Mida saaksime selle kasvatamiseks ära teha? Vaataksin sellele küsimusele kahe – ettevõtluse ja riigi – mätta otsast.

ETTEVÕTLUSE VÄLJAKUTSED KLAASLAE LÖHKUMISEKS.

Tööviljakuse kasv kui imperatiiv.

Rahva elamisjärje majanduslik mõõt on sisemajanduse kogutoodang (SKT) elaniku kohta – mida suurem, seda parem.

Eesti on selle mõõdupulga järgi jõudnud vaesemate riikide seast rikkamate riikide esimese neljandiku, ja kui mõõta ostujõu järgi, siis isegi esimese viiendiku hulka. Töviljakus on riigi SKT suhe töötajate koguarvu ja seega saab rahva elujärg kasvada ka suurema hulga töötajate palkamisega, ent kasvul on piirid – kust neid uusi töötajaid vananeva rahvastikuga riigis võtta – ja kui juurde tuua, siis tuleb ju suid ka juurde ja inimese kohta pole kasvu ollagi. Siit lihtne järeldus – jätkusuutliku majanduskasvu toob töviljakuse kasv. See kasvas Eestis pea 15 aastat kiiresti, viies meid 72 protsendini Euroopa Liidu keskmisest, ent püsib viimased kümme aastat suhteliselt samal tasemel. Võib olla kindel, et viie aasta eest kehtestatud eesmärk jõuda 2020. aastaks 80 protsendi tasemele ELi keskmisest jääb täitmata.

**Loodan väga, et
arusaam
töviljakuse
kasvatamise
elulisest vajadusest
on jõudnud
kõigi ettevõtjateni.**

Tundub, et senised, suhteliselt riskivabad meetmed, eelkõige tootmisprotsesside ratsionaliseerimine ja sobivate turgude leidmine, on end tasapisi ammendanud ja uuele tasemele jõudmine eeldab põhimõttelisemaid struktuurseid muutusi. Loodan väga, et arusaamine töviljakuse kasvatamise elulisest vajadusest on jõudnud kõigi ettevõtjateni, hoolimata sellest, et avalikus ruumis domineerib ettevõtjate murena pigem tööjõu puudus. Lisanduv (sama kvalifikatsiooniga) tööjõud võib küll mõnda aega aidata kasumi kahanemist pidurdada, ent pikemas perspektiivis on see pigem vaesuslõks.

Töötlev tööstus kui majanduse selgroog. Õigus on ilmselt neil, kes usuvad, et Eesti-suguse riigi majandus on ankurdatud töötleva tööstuse külge – kui edeneb selle ekspordivõimekus ja tootlikkus, edeneb ka kogu majandus. Ilmselt on eduvõimalused kõige suuremad seal, kus töödeldakse kohalikku toorainet – puitu, rohumaa-viljeluse produkte või maavarasid. Paraku on töötlev tööstus seni olnud pigem noorema venna rollis – üleminekuaastate edu toitnud eelkõige mitut sorti vahendus-tegevusest, sealt edasi turismi ja sellega seonduva teenindussektori arengust ning pärast 2009. aasta majanduskriisi toimunud korrektsiooni polegi Eesti majandus õieti kasvanud. Tajutava klaaslae üheks põhjuseks on töötleva tööstuse nõrkus – erinevalt teistest riikidest, kus töötleva tööstuse tootlikkus ja töviljakus on üle majandusharude keskmise, jääb see Eestis oluliselt allapoole keskmist. Ehkki paljuski tuleneb see objektiivsetest teguritest, on üheks põhjuseks valitsev avalik ja üldpoliitiline hoiak, mis töötleva tööstuse asemel otsib arengu(hüppe!) ressursi mitmesugustest „suurtest ideedest” alates Euroopa finantspealinna ulmast kuni idufirmade ja e-residentsuse imetegudeni. Eitamata innovatiivsete lähenemiste olulisust, oleks Eesti majandusele kindlasti kasuks, kui me pööraks palju suuremat tähelepanu just objektiivset kasvupotentsiaali ja kohalikke juuri omavale töötlevale tööstusele. Siin võiks õppida nii Soome kui ka Leedu kogemusest ja lähenemisest – nende töötleva tööstuse suhteline töviljakus ületab oluliselt Eesti vastavat taset. Kahetsusväärset ei paku äsja vastu võetud Eesti tööstuspoliitika roheline raamat meile palju enam kui üldsõnalisi loosungeid.

Ma ei nimetanud asjata objektiivset kasvupotentsiaali ja kohalikke juuri – kasvu veduriks oleva töötleva tööstuse „jõud ja võimsus” seisnebki eelkõige selle omaduses olla kohakindel, mille tagavad akumulatsioonid suuremahulised investeringud, oskusteave (*know-how*) ja sellega seotud teadus- ja arendustegevus ning

kõrgkvalifitseeritud tööjõu olemasolu. Viimaste pinnalt lähtuvad nii kohalikud allhanked kui ka tehnoloogiline mõju (*spill-over*), mis ulatub kaugele väljapoole emaaettevõtte piire, luues seal lisatöökohti ja kasvatades tööviljakust. Võimeka töötleva tööstuse nõrkus on peamine takistus Eesti erasektori teadus- ja arendustegevuse kasvule, sest just selles sektoris on viimase osakaal kõige märkimisväärsem. See on ka mõistetav, töötleva tööstuse täielik potentsiaal realiseerub vaid globaalsel turul ja oma kaubamärgi all. See omakorda eeldab parimaks ehk tehnoloogilisel eesliinil olemist, mis arendustegevuseta on pea võimatu. Ometi ei ole selline eesmärgipüstitus kaugeltki nii üle jõu käiv, kui paljudele tundub. Paar ilmekat näidet on meie puitmajade (vt nt foto lk 78) või Cleveroni kaubamärgi all toodetavate nutipostkastide ja pakirobotite edu. Süsteemsema ja toetavama lähenemise korral võiks neid näiteid kümnekordistada.

Kapitali ja teadmiste kontsentratsioonist. Nagu juba märgitud, on meie puidusektoril, samuti piimamajanduse sektoril, aga ka näiteks metallitöötlusel ja mitmel teiselgi arvestatav kasvupotentsiaal, ent paraku ei piisa üksnes potentsiaalst, vaja on ka kasvutingimusi. Väikese riigi jaoks on eelkõige olulised välistingimused, ent ilma sisemise võimekuseta ei suudeta ka soodsate välistingimuste korral edu saavutada. Ja sisemised küsimused on meie endi otsustada. Neist üks kesksemad on ettevõtlusstruktuur – ettevõtete suurus ja omavaheline tööjaotus, mis võimaldab klasterdumist ja vastastikust sünergia. Sellise süsteemi toimimiseks napib meil suuri, juhtivaid ettevõtteid, mis veaksid tootmise nii kvantitatiivselt kui kvalitatiivselt uuele tasemele. See omakorda eeldab kapitali palju suuremat kontsentratsiooni.

Tundub, et ressursside koondumist ja koondamist takistavad kaks asjaolu – nõrk konkurents ja ettevõtjate vähene ambitsioonikus. Paraku on ka avalikkuse hoiakud suunatud nn „hiigeltehaste”

vastu, mille tuntuimaks näiteks on kavandatav biorafineerimistehas. Eestis on paljudel raske mõista, et miljardiline investeering – 5 miljonit eurot ühe otsese töökoha kohta – ei ole tänapäeval „hiiglaslik”, vaid mõistlik hind selle eest, et saaksime väärtusahelas ronida tasemelt 30 eurot tihumeetri kohta tasemele 130 eurot tihumeetri kohta ja kasvatada samavõrd ka tööviljakust. Tõeline väljakutse on jõuda tasemeni 300 eurot tihumeetri kohta, see vajab tõesti suuri investeeringuid. Eelkõige teadmistesse ja intellektuaalomandisse. Siit veel üks osutus kapitali kontsentratsiooni vajalikkusele – vaid piisava finantsvõimekusega ettevõtted suudavad piisavalt investeerida teadus-arendustegevusse ja intellektuaalomandisse. Eesti erasektori

Ressursside koondumist ja koondamist takistavad kaks asjaolu – nõrk konkurents ja ettevõtjate vähene ambitsioonikus.

teadus-arendusvõimekuse tagasihoidlik tase ongi eelkõige ebapiisava kapitalikontsentratsiooni probleem ja see omakorda põhjus, miks Eesti ettevõtete aktivates on intellektuaalomandit üle kümne korra vähem kõrgema tööviljakusega riikidest. Ja see on omakorda ülikoolide ja ettevõtete vähese teaduskoostöö peamine põhjus: väärtusahelas 30lt 130ni tõusmiseks pole suurt teadust vaja, sealt 300ni aga teaduseta ei saagi.

Allhankemajanduse surutis. 25 aastat tagasi valis Eesti üleminekuks turumajandusse šokiteraapia. Ja see, üldiselt edukas

valik, on toonud meid tänapäeva. Edul on ka oma pahupool, peale eelmainitud struktuursete probleemide on meie edukamad ettevõtmised liikunud valdavalt väliskapitali kätte. Väliskapitalil on aga omad huvid, mille kohaselt on Eesti tütar-ettevõtted tavaliselt suurema väärtusahela alumisteks lülideks. Sellises staatuses on ettevõtte tööviljakuse kasvatamiseks üsna piiratud võimalused, mis pealgi lähtuvad eelkõige ematööstuse huvidest. Üldjuhul puudub sellistel ettevõtetel ka arendustegevus. Aalahindamata nende ettevõtete olulist panust Eesti majanduse arengusse, eelkõige üldise töökultuuri kasvatamise kaudu, on selge, et klaaslae läbistamiseks vajame teistsugust, sõltumatuma strateegiaga ettevõtlust.

Siinkohal on hea osutada, et Eesti on aastaid olnud heal kohal kõrgtehnoloogilise tööstuse osakaalu näitajate järgi – omaaegse Elcoteqi ja nüüdse Ericsson Eesti käive ja eksport moodustavad üle 5 protsendi meie SKTst – suurima Eesti ettevõttega pole kumbki ettevõtte meie majanduses kaugelki sellisel kohal, kus omaaegne Nokia Soomes või Ericsson Rootsis.

Palgakasv kui hea kubjas. Enamiku inimeste jaoks pole oluline mitte majanduskasv, vaid ostuvõime, mis veelgi lihtsustatumalt väljendub suuremas palgas. Ja palk kasvab, 11 aastaga kaks korda, jõudes eelmisel aastal 1200 euroni kuus. Just palgakasv on tasakaalustanud ka tõise väljarände Eestist. Pikas perspektiivis saab selline kasv tugineda vaid suuremale tööviljakusele, ent lühiajaliselt saab palku tõsta ka kasumi arvelt, mis ilmselt seab ettevõtjad suure surve alla. Sellepärast on ka mõistetavad üleskutsed pidurdada palgakasvu ja ettepanekud võimaldada kvoodivaba ja piiranguteta (odavama) tööjõu sissetoomist. Palgakasvu survest ongi kujunenud meie majandusliku edenemise varjatud kubjas – kasvata tööviljakust või lõpeta tegevus. Muidugi on ka riigil võimalusi majanduse edendamiseks,

sellest allpool, ent ilmselt on just palgasurve ja konkurents tööjõu pärast peamine objektiivne tegur, mis sunnib ettevõtjaid mugavustsoonist välja tulema ja otsima uusi teid tööviljakuse kasvatamiseks, sh ka teadus- ja arendustegevuse ning intellektuaalomandi edendamise kaudu.

Palgakasv suurendab mitte ainult töövõtjate heaolu, vaid kasvatab ka riigi tulusid ja võimaldab omakorda suurendada kulutusi haridusele ning teadus- ja arendustegevusele, mis pikemas perspektiivis panustavad ju ettevõtluse suurimasse ressursi – haritud ja motiveeritud tööjõu olemasolusse.

RIIGI ROLLIST. Edetabelikultus vs. tegelikud võimalused ja väljakutsed.

Eestlastele on oluline, mis meist arvatakse. Sellise veidi tõusikliku ellusuhtumise üheks avaldusvormiks on meie ülemäärane tähelepanu pööramine igasugustele edetabelitele, sealhulgas majandusarengu vallas. Seda isegi sellisel määral, et oleme edetabelikoha seadnud meie riikliku poliitika tulemusnäitajaks ja näeme seal tihti paremad välja kui meie majanduslik tegelikkus. Paraku on edetabelite näitajad ainult väike ja kaugelki mitte esinduslik osa majanduse tegelikust olukorrast ja võimalustest, seepärast oleks kasulik riikliku poliitika kujundamisel pöörata palju suuremat tähelepanu konkreetsetele probleemidele ja otsida konkreetseid lahendusi, lähtudes ühelt poolt majanduse struktuursetest analüüsist ja teiselt poolt (võimalike) investorite ootustest ja tegelikust huvist.

Sekkumine turujõudesse. Oleme oma majanduspoliitilise mõtlemise nurgakiviks seadnud vabaturu põhimõtte – teisiti polnuks mõeldavgi liituda lääne kultuuri ja majandusruumiga. Ometi on tänapäevases ühiskonnas majanduse ja riigi suhted oluliselt keerulisemad, kui mahub mittevaheselegamise põhimõtte (*laissez faire*) alla. Olgu selle üheks näiteks pea iga päev meieni jõudvad uudised

riikidevahelistest kaubanduslepetest. Ka turumajanduses on riikidel majanduses siiski oluliselt suurem roll kui kehtestada ühtlased ja ühetaolised reeglid. Hästi lihtsustatult võib öelda, et riiklike majanduspoliitiliste otsusteta võib küll edukalt olla keskpärane, aga sellisel juhul puudub pea igasugune lootus areneda keskmisest edukamalt. Võrdluseks võib võtta otsuse investeerida indeksifondidesse, selle asemel, et oma teadmiste ja vaistule tuginedes püüda leida kasvupotentsiaalliga ettevõtteid, millesse investeerides saavutada turu keskmist oluliselt ületavat tootlust. Tõsi, kui ei otsustata ega tehta valikuid, siis ei pea ka vastutama. Võib-olla on see üks põhjus, miks paljud poliitikud tühisõnaliselt viitavad vabaturu ülimalikkusele, selmet püüda leida fookusvaldkondi, kus eduvõimalus suurim. Muidugi, kõiki mune ei tohi panna ühte korvi aga ilmselt pole kuigi tark neid ka „kuidas jumal juhatab” mööda ilma laiali pilduda.

Teadus- ja arendustegevuse rakendama võimalused. On ilmselge, et tänapäevase tööviljakuse, võrrelduna sajanditetagusega, on eelkõige võimaldanud tehnoloogiline areng. Ka homne kasv tuleb eelkõige tehnoloogilistest innovatsioonist. Taasiseseisvumise järel korraldati radikaalselt ümber Eesti teadus-arendussüsteem ning praeguseks on konkurentsile avatud Eesti teadus jõudnud väga heale rahvusvahelisele tasemele. Probleemiks on see, et arengu käigus on teadus end üha enam „lahti haakinud” meie majandusest ja ühiskondlikest väljakutsetest – need pole teemad, mille eest teadust rahastatakse. Usun, et Eesti majanduse üks arenguvõimalus on leida üles meie teaduspotentsiaali ja ettevõtluse sünergia. See üleskutse pole uus, ent paraku on senine probleemikäsitlus sumbunud ettekujutusse, et teadlased peaks tegema seda, millest ettevõtetele kasu on, või vastupidi, ettevõtlus tegelegu tänapäevaste tipptehnoloogiatega, alles siis on meil kellega koostööd teha. Tulevikku

pole kummalgi lähenemisel. Küll tuleks teadusel ja ettevõtlusel otsida strateegilisi koostööpunkte tulevikku vaatavalt ja kogu seda tegevust võiks ja peaks riik toetama ja suunama. Ilmselt on see eelkõige majandusministeeriumi ülesanne, kes võiks sellele koostööle oluliselt suuremat tähelepanu pöörata. See muidugi eeldaks vastava pädevuse ja korraldusliku võimekuse väljaarendamist.

Teadusel ja ettevõtlusel tuleks otsida strateegilisi koostööpunkte tulevikku vaatavalt ning seda tegevust peaks toetama ja suunama riik.

Haridus on tõsine ja keeruline asi.

Tööviljakus ei kasva haritud töötajateta ja saatuse tahtel on haridusel olnud eesti rahva kujunemisel nii oluline roll, et hariduse olulisust ei pea meile kaks korda seletama. Keeruliseks läheb alles siis, kui püüame oma hariduseesmärke ühitada sotsiaalmajanduslike eesmärkidega.

Oleme üldiselt seda meelt, et mida rohkem haridust, seda parem ja nii ongi 30–35-aastaste inimeste hulgas juba pooled kõrgema haridusega. Meie tööturul aga jagub kõrgharidust nõudvaid ametikohti vaevalt igale kolmandale. Arusaamine tööturu ja haridussüsteemi vahel tekkinud kääridest väljendub üha kasvavas nõudmises anda noortele praktilisemat haridust. Paraku on probleemi tuum mujal.

Hea haridussüsteem on kui tugev ja mitmeharuline puu, mille juured toituvad tugevast kodust ja lasteaiast, tüvi kujutab põhiharidust ja eri suundades lahknevad harud ja oksad püüdlevad ühiskonnas vajalike teadmiste ja oskuste poole.

Eesti haridussüsteem meenutab üha enam telefoniposti, kus alates lasteaiast on kõik suunatud posti tippu, ülikooli-hariduse poole. Ja kes sinna ei jõua, need langevad raielaastudena poolele teele maha. Kõige selle tulemusena on suur hulk meie noortest formaalselt üle- ja funktsionaalselt alakvalifitseeritud. Hea haridus ei ole mitte võimalikult kõrge, vaid võimalikult asjakohane haridus. See aga eeldab oluliselt suuremat liigendatust meie haridussüsteemi ülesehituses ja eelkõige kutse- või pigem ametikoolide staatuse ja võimekuse tugevdamist. See on paraku takerdunud ühiskonnas valitsevate

Küsimus pole mitte selles, kas laenamine on hea või halb, vaid selles, kas laenuotsus on hea või halb.

hoiakute taha – minu laps peab ikka ülikooli pääsema. Tulemusena kasvab ühelt poolt surve, et ülikoolid pakuksid rohkem praktilisi oskusi elik kutseharidust, ja teiselt poolt oleme tunnistajaks tõsiasi, et Eestis annab kõrgharidusdiplom statistiliselt vaid 20 protsenti palgalisa, samas kui edukama majandusega riikides ulatub see 50 ja isegi 80 protsendini. Kas ja kuidas meil õnnestub oma haridussüsteemi terviklikumalt arendada ja anda vähemalt pooltele noortele keskhariduse tasemel ka kutseoskused, näitab aeg.

Laenu raha tabu. Laenuinstitutsioon on peale raha kasutuselevõttu üks suuremaid ühiskondlikke innovatsioone – see võimaldab teoks teha paljusid unistusi, mis muidu unistusteks jääkski. Tavainimese jaoks on see eelkõige oma kodu. Aga riigi jaoks?

Eesti on otsustanud, et meie laenu ei võta. Arvan, et see oli tark otsus – mine tea, kuhu see laenu raha oleks läinud, võlg on ikka võõra oma ja pole meil vaja riiklikust orjusest vabanenuna end laenuorjusesse müüa. Lastel polegi lubatud laenu võtta. Aga täiskasvanud võtavad ja ettevõtjad võtavad ja küpsed riigid võtavad. Seega pole küsimus mitte selles, kas laenamine on hea või halb, vaid selles, kas laenuotsus on hea või halb. Usun, et Eesti peaks saama täiskasvanuks ja olema võimeline vastutustundlikult otsustama ka laenu võtmist või võtmata jätmist. Kui küpseb kindlustunne, et sellega saaks aidata klaaslage purustada, siis tasuks võtta küll.

Epiloog – ilma otsusteta edu ei tule! Eesti Vabariigi 96. aastapäeval tõdes president Toomas Hendrik Ilves: „Mis toond on meid siia, see enam edasi ei vii!”, pidades silmas julgeid ja lihtsaid otsuseid, mis pärast taasiseseisvumist olid taganud meie arengu. Tajudes praegu majandusliku klaaslae survet, tuleb tõdeda, et seisame omamoodi sama väljakutse ees kui 25 aasta eest. Seekord sõnastuses: „Kuidas jõuda arenenud riikide esikust elutuppa?” Soov on ja kindlasti ka võimalus, ent seni oleme siiski olukorras, kus suuremalt jaolt vaatame üksteisele – inimesed riigile ja ettevõtjale, viimased töövõtjale ja valitsusele ja valitsus kõigile korraga – ainult etteheitevlt otsa. Sellest ei piisa!

Muutused vajavad esmalt tõdemist, et muutusi on vaja ja muuta tuleb eelkõige omaenda suhtumist. Iseenesest ei tule midagi ja nõudmised kasvavad, peame saama targemaks, langetama vastutus-tundlikke ja sageli ebamugavaid otsuseid, oskama loobuda asjadest, mida ei saa endale lubada ja pingutama tõsiselt selle nimel, mida tõesti soovime saavutada. See kõik tähendab täiskasvanuks saamist.